DUHA

﴿٩٣﴾ سُورَةُ الضُّحٰى

Duhâ sûresi de mekkîdir.

FASILASI - ث ٠ ر ٠ ا harfleridir.

Evvelki Sûre leyl ile başlayıp etkaya rıza ile hıtam bulmuştu. Etkaların başı ise Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem olduğundan onun akıbinde terakki suretiyle Resûlullaha olan ve onun rızasına tealluk eyliyen ata ve ni'meti rabbaniyyenin tahdisini nâtık olan bu Sûre geliyor. İmam Râzînin dediği gibi evvelki Sûre Ebubekir radıyallahü anh, bu ve bundan sonraki de Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem Hazretlerinin sûreleri olduğu cihetle Hak celle ve alâ, sıddîki ile Resûlü arasında başka bir vasıta olmadığına bir işaret olmak üzere beyinlerini diğer bir Sûre ile fasl etmemiştir. Bu suretle bu tertibde ve Sûrelerin mazmununda mertebei sıddîktan mertebei risalete yükselen bir terakkî vardır.

SEBEBİ NÜZULÜ - Bir kaç gün vahyin kesilmesi ile Resûlullahın bir sıkılması olmuştur ki bu babda muhtelif rivayât vardır: Tirmizîde Esved ibni Kaysten Cündeb ibni büceli radıyallahü anhten: Dedi ki: Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi vesellem ile bir garda idim, parmağı kanadı, bundan dolayı Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem «

هَلْ أَنْتِ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيتِ وَ فِى سَبِيلَ اللّٰهِ مَا لَقِيتِ = Sen ancak bir parmaksın ki kanadın, Allah yolundadır bütün de çattığın» dedi.

Sh:»5884

Cebrail aleyhisselâm da betaet etti, müşrikler, Muhammed bırakıldı dediler, bunun üzerine allah teâlâ «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰىؕ» yi indirdi. Bu hadîs hasendir sahihtir اهـ. Buharîde: Esved ibni Kays demiştir ki: Cündeb ibni Süfyan radıyallahü anhi işittim şöyle dedi: Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem rahatsızlandı, iki üç gece kalkmadı, bir kadın geldi, ya Muhammed! Ben umarım ki Şeytanın seni bırakmış olsun, görüyorum ki iki üç gecedir sana yaklaşmadı dedi, bunun üzerine Allah azze ve cell «وَالضُّحٰىۙ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰىؕ» yı indirdi اهـ.

İbni Ebî Hâtim de Cündebi bücelîden: Demiştir ki: Resûlullahın parmağına bir taş atılmıştı «

مَا اَنْتَ اِلَّا اِصْبَعٌ دَمَيْتَ وَفِى سَبِيلِ اللّٰهِ مَا لَقِيتَ» dedi. Sonra iki

üç gece kaldı, kalkmadı, bir kadın ona: Şeytanını görmiyorum her halde seni terk etmiş dedi. Bunun üzerine

Allah teâlâ «وَالضُّحٰىۙ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰىؕ» yı

indirdi اهـ. Hâkim: Zeyd ibni Erkam radıyallahü anhten: Demiştir ki: «

تَبَّتْ يَدَآ اَبِى لَهَبٍ الخ» nâzil olunca Ebulehebin karısı Ümm-ü Cemîle, Muhammed

sallâllahü aleyhi vesellem seni hecv etti denildi, bunun üzerine karı aleyhissalâtü vesselâma geldi,

aleyhissalâtü vesselâm bir kalabalıkta oturuyordu, ya Muhammed! Beni neye hecv ettin; dedi, vallahi seni

ben hecv etmedim, seni Allah teâlâ hecv etti buyurdu, karı hiç sen beni odun yüklenirken, yâhud boynumda

bükülmüş iple gördün mü? Dedi gitti, Resûlullah bekledi, vahy inmiyordu, derken o karı geldi, sahibini

görmüyorum. Her halde sana vedâ etmiş, darılmış «

مَا أَرٰى صَاحِبَكَ اِلَّا قَدْ وَدَّعَكَ وَقَلٰى» dedi, Allah teâlâ da onu inzal buyurdu

اهـ. Anlaşılıyor ki bu Sûre « تَبَّتْ » den sonra nâzil olmuş ve o sözü söyliyen kadın da Ebulehebin

karısı Ümm-ü Cemîl imiş. Taş atılıp mubarek parmağının kanaması hâdisesi taife gidişte olduğuna göre

demek ki o zaman Cündebi Bücelî Hazretleriyle birlikte bir mağaraya girmişlerdi. Vahyin teahhurunun

sebebi hakkında da bir kaç rivayet vardır: Müfessirînden bir kısmı sûrei « كهف » in sebebi nüzûlünde

geçtiği üzere sorulan sûale karşı yarın haber

Sh:»5885

veririm diyip de istisna yapmamış inşallah dememiş olması idi demişler, bir de denilmiş ki: Hazreti Osman radıyallahü anh aleyhissalâtü vesselâma bir üzüm veya hurma salkımı takdim etmiş idi, bir sâil geldi, Resûlullah onu ona verdi, sonra Osman ondan bir dirheme satın aldı yine takdim eyledi, sâil yine geldi, yine verdi, üçüncüsünde latîfe ederek sen sâilmisin yoksa tâcirmisin? Ya Fülan! Buyurdu, onun üzerine vahiy günlerce teahhur etti, Resûlullah ondan sıkıldı, sonra bu nâzil oldu اهـ . Demek ki o söylenenler de bu arada söylendi.

İbni Ebî Şeybe Müsnedinde ve Taberânî ve ibni merduye Havle hadîsiyle rivayet eylemişlerdir: Havle radıyallâhü anha Resûlullahe hızmet ederdi, demiştir ki: Bir enik Resûlullahın serîri altına girmiş, ölmüş haberimiz olmamış, Resûlullah dört gün durdu vahiy inmiyordu. Ya Havle, dedi Resûlullahın odasında ne oldu ki bana Cibril gelmiyor? Ben de ya nebiyyallah, o günden beri de bize hayırlı bir gün gelmedi dedim. Bürdesini aldı, giydi ve çıktı, ben gönlümde, odayı süpürsem hazırlasam! Dedim, hemen süpürgeyi serîrin

altına saldım, ağır bir şeye rastladım, bırakmadım, ölü bir enik karşıma çıktı, onu elime aldım, evin arkasına attım, derken Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem geldi, mubarek sakalı titriyordu, vahiy nâzil olduğu vakıt onu bir titreme alırdı, ya Havle, beni ört buyurdu, Allah teâlâ « وَالضُّحٰىۙ وَالَّيْلِ ۰۰۰ اِلَى۰۰۰ فَتَرْضٰىؕ » nâzil olmuştu اهـ. Bu rivayette inkıta' dört gün olmuş oluyor. İbni Cüreycden on iki gün, Kelbîden on beş gün, on küsûr da denilmiş, İbni Abbastan yirmi beş gün, Süddî ve Mukatilden kırk gün diye de rivayetler vardır. Belli ki bu gibi müddetlere ılim, mebdeine ılm ile mütefavit olur. Onu tamamiyle bilmek Resûlullahın kendisinden olabilir. Bu ise merfuan rivayet edilmemiştir. Sahih olarak ma'lûm olan şudur ki, bir müddet vahyin teahhuru vaki' olmuştur, ve Resûlullah bundan hüzn-ü ıztırab duymuş

Sh:»5886

ve ahvalinden bu hiss edilmiştir ve iki üç gece kıyam etmediği görülünce onun her halini ta'kıyb eden müşrikler öyle söylenmeğe bir vesîle de bulmuştur. Cenabıhak da onun kalbi şerîfine ıtminan vermek üzere bu Sûreyi inzal buyurmuştur. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿١﴾ وَالضُّحٰىۙ ﴿٢﴾ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ ﴿٣﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰىؕ ﴿٤﴾ وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰىؕ ﴿٥﴾ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰىؕ ﴿٦﴾ اَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَاٰوٰىۖ ﴿٧﴾ وَوَجَدَكَ ضَآلًّا فَهَدٰىۖ ﴿٨﴾ وَوَجَدَكَ عَآئِلًا فَاَغْنٰىؕ ﴿٩﴾ فَاَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْؕ ﴿١٠﴾ وَاَمَّا السَّآئِلَ فَلَا تَنْهَرْؕ ﴿١١﴾ وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴿﴾

Meali Şerifi

O duhâya 1 Ve dindiği zaman o geceye kasem olsun ki 2 veda' etmedi rabbın sana ve darılmadı 3 ve her halde sonu senin için önünden daha hayırlı 4 ve ileride rabbın sana atâ edecek öyle atâ edecek ki rızaya ereceksin 5 O seni bir yetîm iken barındırmadı mı? 6 ve seni yol bilmez iken yola koymadı mı? ve seni bir yoksul iken zengin etmedi mi? Öyle ise amma yetîme kahretme 7 ve amma sâili azarlama 8 Fakat rabbının ni'metinî anlat da anlat 9

1. ﴿وَالضُّحٰىۙ﴾ Kasem olsun o duhâya -Duhâ diye ma'ruf olan kuşluk zamanına ki Güneşin parlayıp yükselmeğe başladığı, günzüdün gençliği zamanıdır. «Lâm», cins için olur. Yâhud duhalar içinde mümtaz bir duhaya ki «lâm», ahd için olarak hakikat Güneşinin ufukı Muhammedîden doğup « رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ » olarak âlemlere risaletle zıyalar saçmağa başladığı zamana işarettir Hıtab Resûlullahe olmak ıtibariyle bu ahid ma'nası racih olur. Bundan dolayı vechi Muhammedîye veya teklîmi ilâhî zamanına işaret olduğu da söylenmiştir. Netekim « طه » da « وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى » âyetinden anlaşıldığı üzere halkın toplanıp Musânın sahırlere galebe ettiği vakıt da ma'hud bir kuşluk zamanıdır.

2. ﴿وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ﴾ Ve o geceye: Sükûna irdiği, kararını bulup dindiği zaman -ya'ni tam kıvamına gelip durduğu, içindekilerin sükûn bulduğu vakıt ki evvelinden bir müddet geçtiği orta demleridir. O vakıt zulmet artacağı kadar artmış, örteceğini örtmüş, kararını bulmuş, bir de ses sada kesilmiş dinmiş olur. Karanlığın çöktüğü, ortalığı örttüğü veya rüzgârın kesildiği veya gecenin tükendiği sıra diye de mülâhaza olunabilir ki her birinin duhaya bir tekabülü veya bir vechile bir mümaseleti vardır. Biri

neş'e, biri gam, yâhud zevali gam ifade eder.

SECA, ulüvv vezninde «sücüvv» denilir. Sücüvv mutlâka sükûn, ya'ni bir şeye kararını bulup dinmek, sâkin olmak ma'nasınadır. Bahri sâcî; dalgasız durgun deniz, tarfı sâcî: sâkin, baygın göz, leyli sâcî; dalgasız durgun, rüzgârsız gece demektir. Seciyye dahi sükûn ma'nasından me'huz olup insanın nefsinde sâkin ve sâbit huy, meleke demektir. Tesciye de örtmek ma'nasına gelir. Bu vechile gecenin sükûnu demek olan sücüvvu zamanı, iyice durgunluğu ile tam kararması, örtüp kaplaması veya nihâyete irip geçmesi zamanı diye de telekkî edilmiştir. İbni A'rabî

Sh:»5888

« سجا الیل. اشتد ظلامه » demiş, İbni Münzir ve daha ba'zıları İbni Cübeyirden: « اِذَا اَقْبَلَ فَغَطّٰى كُلَّ شَىْءٍ » diye, İbni Cerîr ve İbni Merduye, Avfî tarikıyle İbni Abbastan: « سَجَا اَقْبَلَ » diye, İbni Münzir ile İbni Ebî Hâtim de ondan: « سَجَا اِذَا ذَهَبَ » diye tahric eylemişlerdir. Cümhurun beyanına göre asıl sücüvv, sükûn demek olduğu ve leyli sâcî rüzgârsız gecede şayi' bulunduğu için murad, gaşiyde olduğu gibi zulmetin şiddet ve savletini değil « هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ » mantukunca bilhassa sükûn ve

sükûneti zamanını ıhtar olmak zâhirdir ki bu sükûn geceleyin ıztırab duyulmıyacak vechile hasıl olan herhangi bir sükûni hissî ve ma'nevî ile huzur ve istirahate veya gecenin bitmesi gibi kederin zevâli hengâmına da şamil olur. Bu suretle « وَالَّيْلِ » zulmet ve kedere ve binaenaleyh tehavvülâtı hayatta âlâm ve ekdar veya mevt ile fânîlik kasvetinin istîlâsı ve vahyin inkıtaı ile nuri ma'rifetin üfulü ve ruhun inkıbazı hallerine işaret olmakla burada murad, o zulmet ve kederin kendisi değil, bilhassa öyle bir halde husule gelen huzur ve sükûnu ıhtar, ya'ni gecenin duyulmaması halinde olduğu gibi vahyin füturunda da bir dinleniş ve tebettül bulunduğunu veya gecenin geçmesi, sabahın başlaması deminde olduğu gibi vahyin füturu zamanı bitip yeniden başlamasiyle kederin neş'eye tehavvül eylediği zamanı duyurmaktır. Şu halde « وَالضُّحٰى » hayatın ve nuri ma'rifetin şa'şaa ile parlamağa başladığı genc ve dinc bir neş'e zamanını, ruh tecelliyatını ifade ettiği gibi « ليل » ona mukabil mutlak bir zulmeti, beden küduretini iş'ar etmekle beraber « اِذَا سَجٰى » kaydi o zulmetin sükûnu demindeki huzur ve istirahatle teab-ü kederin zevali ve gelecek uhrevî bir neş'enin istibşarı hengâmını ifade etmiş olur ki bunun sebebi nüzule ve bervechiâtî gelecek cevablar ile bu sûre mazmunundaki müterakkî va'd-ü tebşire münasebeti ne güzeldir.

Hasılı, zulmetten nura, nurdan zulmete saat besaat değişen zaman tehavvülâtı içinde bilhassa ilk hayat

ve ma'rifet neş'esinin terakkî demi olan parlak duhaya ve ona arız olmakla beraber gelecek bir hayat ve saadet neş'esinin mukaddimesi ve mübeşşiri olan gecenin dindiği sükûnu hengâmına kasem olsun ki ya Muhammed 3. ﴿مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ﴾ rabbin seni tevdi' etmedi -veda' edip bırakıvermedi.

TEVDİ' aslında misafirin veda' etmesi, ya'ni giderken kalanlara: Hoşça kalın, Allaha ısmarladık gibi va'd: Bolluk, hoşluk, akıbet düasiyle bırakıp gitmesi ve böyle veda' ile teşyi' edilmesi demek olup sonra mutlâka terk edip bırakmak ma'nasına da kullanılmıştır. Allah teâlâ hakkında ma'ruf ma'nasıyle veda' ve teşyi' mutesavver olmadığından burada da terk ma'nasiyle müfesserdir. Sebebi nüzul de buna diğer bir karînedir. Ya'ni bırakmadı ﴿وَمَا قَلٰى﴾ ve darılmadı- bırakmaması dargınlıktan, gadabdan bırakmamak değil, rahmet-ü ınayetinden bırakmamaktır. Çünkü bırakmamak iki vechile olur: Birisi lûtuf, birisi kahr ifade eder. Yoksa « اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى » mazmununca hiç bir insan mühmel olarak alel'ıtlak terk edilmez. Rububiyyetin muktezası sirri teklif ile ya eseri rahmet veya eseri gadabın tahti hukmünde bulunur. Duha ve leyh tekabülünden buna da işaret vardır. Bundan dolayı bırakılmamaktan bir eseri gazab hatıra gelmemek için « وَمَا قَلٰى » diye buğz-u gadab nefy olunarak

idamei rahmet ma'nası te'yid olunmuştur. Bu daha ziyade tavzih olunarak da buyuruluyor ki:

﴿وَلَلْاٰخِرَةُ﴾ ve her halde âhıre -bulunduğun her halin sonu, meselâ hayatının ibtidasına nazaran risalet hayatı, risaletin ibtidasında vahyin vürüduna nazaran kesilişi hali, vahyin inkıtaına nazaran tekrar böyle başlayışı hali, böyle bu Sûrenin nüzulünden sonra dembedem vâsıl olacağın her halin peyderpey sonu, nihâyet ölümden

Sh:»5890

sonra Âhıret ni'meti: Hasılı risaletin ibtidâsına nazaran sonrası ve hayat ve mematında bulunduğun ve bulunacağın her halin önüne nazaran sonu ve bütün Dünyaya nazaran Âhıret

﴿خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُوْلٰىؕ﴾ senin için ûlâdan: Evvelinden daima hayırlıdır. -Ya'ni sen böyle halden hâle hayırdan daha hayırlısına mütemadiyen terakkî edip gideceksin. «Evvel» ve «âhir» in müennesi olan olâ ve âhiret, Dünya ve âhiret demek gibi olmakla beraber evvelki ve sonraki, önü ve sonu mefhumiyle ondan farklı olarak da kullanılır. Dünya mukabili Âhıret, dâri âhire veya hayatı âhire demek olarak ölümden sonrasında mütearefitir. Halbuki evvel mukabili âhıre her hangi bir ön mukabili sonu ve içinde bulunan halin mazîsine tekabül eden istikbalini de ifade eder. Meselâ bu Sûrenin nüzulü halinde ûlâ

ve âhire denince ölümden evveli ve sonrası ma'nasından ziyade bu halden evvelki mazî ile bu halden sonraki bütün âtîye şamil olan istıkbal ma'nasına ilerisi anlaşılmak yaraşır. Bu ma'na ile âhıret senin için ûlâdan daha hayırlıdır, demek senin bulunduğun her halin sonu senin için önünden dâima daha hayırlıdır. Ya'ni sen günden güne, halden hâle ileri doğru daima hayırdan hayra terakkî edeceksin, nihayet vefatından sonra da Âhıret hayatın Dünya hayatından daha hayırlı olacak demek olur. Yoksa bu andan ıtibaren ölümün hakkında Dünya hayatından daha hayırlıdır demek değildir. Eğer böyle olsa idi şu anda ölmek senin için daha hayırlıdır demek olur ve bununla Peygamber vefata da'vet edilmiş bulunur ve bundan sonra Dünyada yaşaması, hakkında daha hayırlı olmamış olurdu. Halbuki bu Sûre mekkî olduğu için Peygamber bundan sonra da Dünyada « اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ » âyetinin « اِذَا جَآءَ نَصْرُ اللّٰهِ » Sûresinin nüzulü senesine kadar yaşamış, islâmın asıl zuhur ve galebesi hayatı Sh:»5891

Muhammedînin bu safhasında tecelli etmiş ve binaenaleyh günden güne hayır da terakkîye giden bu yaşayışın da evvelkinden hayırlı olduğu ve irtihalinden sonrasının da hakkı risaletpenahîlerinde daha hayırlı olacağı tebeyyün eylemiştir. Hulâsa burada Âhıret sâde dâri Dünya mukabili dâri Âhıret demek olmayıp ondan eamdir. Ûlâ da yalnız dâri Dünya ma'nasına dâri ûlâ demek değil, dâima Peygamberin

bulunduğu hâle nazaran hâleti ûlâ ve hâleti uhra ma'nasına olmak evlâdır. Bu ma'nada Âhıretin Dünyadan daha hayırlı olması da dahildir. İbni Atıyye ve daha bir kısım müfessirîn bunu bidayet ve nihayet ma'nasiyle şöyle tefsir etmişlerdir. «

نِهَايَةُ اَمْرِكَ خَيْرٌ مِنْ بَدَايَتِهِ وَلَا تَزَالُ تُزَايِدُ قُوَّةً وَ تَتَصَاعَدُ رِفْعَةً = her halde senin işinin nihayeti bidayetinden daha hayırlıdır. Dâima kuvvetin tezayüd ve rif'atin terakkî edip gidecek». Belli ki bundan maksud, sade Dünyada demek değil, Dünyada ve Ukbâda demektir. Burada böyle âhireyi âhıretten eamm ma'na ile sonu önünden daha hayırlı diye anlamak, bu âyetin makabline rabtı ıtibariyle daha vâzıh ve ibhamdan sâlim olduğu gibi Dünya mukabili Âhırete, ya'ni vefattan sonrasına da şamil olduğu için Taberânînin Evsatta, Beyhekînin Delâilde İbni Abbastan tahric eyledikleri şu hadîse de münafi olmaz. Demiştir ki: Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurdu: «

عُرِضَ عَلَيَّ مَا هُوَ مَفْتُوحٌ لِأُمَّتِي بَعْدِي فَسَرَّنِي فَاَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى » benden sonra ümmetime fetholunacak şeyler bana arzolundu da beni mesrur etti, akıbinde de Allah teâlâ «

وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى » yı inzal buyurdu. Bundan bu âyetin ayrıca bir sebebi nüzulü bulunduğu, Âhıretin de vefattan sonraya âid olarak Dünya mukabili olduğu zâhir görünüyorsa da bunu evvelki sebebi zımnında olarak veya makabline rabtı ıtibariyle ta'mim ederek anlamak ma'nen daha

kuvvetli olacaktır. Demek olur ki bu Sûre nâzil olurken vahiy, yalnız nazm-u ma'nanın inzaliyle va'd-ü ıhbar halinde kalmamış bu ma'nanın istıkbaldeki sureti Sh:»5892

tehakkuku da mükâşefe halinde ıyânen gösterilmiştir ki bu da mu'cizattan bir mu'cize demektir. Netekim Kisra ve Kayser mülklerinin ve Konstantaniyyenin fethi hakkındaki haberler dahi bu cümledendir. Şu halde diğer bir kısım müfessirînin dedikleri gibi burada da Âhıret ma'ruf olduğu üzere Dünya mukabili olarak «Âhıret senin için Dünyadan daha hayırlıdır» diye tefsir edilecek olursa bunu evveline rabt için şu mazmunda anlamak lâzım gelir: Sakın keder etme rabbin sana veda' etmedi ve darılmadı, onun için bu Dünyanın gündüzü de gecesi de senin için hayırlıdır. Vahyin vürudunda da inkıtaında da hakkında hayır vardır, vefatına kadar çok hayırlara ireceksin. Bununla beraber Dünyadan gidince o hayırlar kesilecek de sanma, senin için Âhıret her halde bu Dünyadan daha hayırlı olacak. Bu mazmun «hayır» kelimesinin ismi tafdîl olmasından müsteban olur. Zira Âhıretin daha hayırlı olmasından Dünyanın da hayırlı olması lâzım gelir. Ancak bunda Dünyadaki hayrın müterakkî bir surette tezayüdü anlaşılmaz. Obir vecihte ise her halde sonu önünden daha hayırlı olarak bu ma'na da anlaşılır. « لـك » Senin için diye tahsîs edilmesinde lâmı ıhtisasın ma'nası da cemii maadaya nazaran değil, ezâ eden kâfirlere nazaran kasırdır. Ona iyman eden ümmeti hakkında da Âhıretin ûlâdan hayırlı olmasına mani olmaz. Çünkü Peygambere tâbi' olan ondandır.

« فَمَنْ تَبِعَنِى فَاِنَّهُ مِنِّىۡ » ve Peygamberin hayrı bütün ümmetine hayırdır. Dünyadaki hayrından kâfirler bile müstefid olur. Ancak Âhıret hayrı yalnız mü'minlere mahsustur. Bu hayriyyet daha ziyade tavzîh ve takviye edilmek üzere de şöyle buyuruluyor:

5. ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ﴾ - Bu « لام », « وَلَلْاٰخِرَةُ » gibi lâmı ibtida olarak « ولانت سوف يعطيك ربك » takdîrinde olması da ve her ikisinin kasem olması da tecviz edilmiştir. İki surette de cümlenin mazmununu te'kid ile takviye içindir. Kasem ile te'kid daha kuvvetlidir.

Sh:»5893

SEVFE, istıkbalde tehakkuk ifâde eden harfi tenfistir. « رَبُّكَ » isminin zâmir yerinde izhariyle hıtabın iadesi rububiyyet tecelliyâtının tevalîsiyle taltif üzerine taltiftir. Ya'ni ve muhakkak sana böyle hayırdan hayıra rububiyyeti eltafı tevalî eden, seni böyle terbiye ve ıstıfa ile yetiştiren rabbın ileride sana öyle ata edecek, öyle ata edecek: Fadl-ü kereminden sana öyle verecek öyle verecek ki ﴿فَتَرْضٰى﴾ temamen râzî olacak, rızaya ireceksin -bütün dileklerin husule gelecek, hiç bir hüzn-ü inkisâr ve mihnet-ü

intizar şâibesi kalmıyacak derecede safa ve beka âleminde hoşnud olacaksın, ki bu rıza makamı merdıy olmağa tekaddüm eden radıyeten merdıyye makamından daha yüksek olarak « مَرْضِيَةً رَاضِيَّةً » makamıdır. Radıyeten merdıyye makamı, temayülâtı nefsiyyeden tecerrüd ile mutlâka Hakkın leh ve aleyhteki kaza ve kaderi, cemal ve celâli ahkâmına razı olup her işininde kendinin değil, yalnız Hakkın rızasını arayıp Hak teâlâ ındinde merdıy olmağa sa'y makamıdır. Bu « مَرْضِيَّةً رَاضِيَةً » makamı ise kendisinin Hak teâlâ ındinde merdıy olduğunu hakkalyakîn tanıtan cemal tecellîsinde nefsin bütün temayülâtının dahi lehinde olarak, inkişafını bularak gayei merama irmek suretiyle hoşnudluk makamı « عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا » buyurulan makamı Mahmudi Muhammedîdir. Bu atanın istıkbal sıygasıyle ifade edilmesine nazaran kemalî uhrevî bir va'di kerîm olduğunda şübhe yoksa da mebadîsi ıtibariyle Dünyadaki füyüzatı nefsiyye, ulumi evvelîn ve âhirîne vukuf, zuhuri emir, fütühat ile ı'lâi dîn ve neşri hakk-u hayr için mücahedatta muveffakıyat gibi gerek asrı saadette ve gerek daha sonraları vukua gelen ve gelecek olan atayaya dahi şamildir. Netekim hicreti seniyye ile başlıyan nusratı ilâhiyye, fethi Mekke ve saire ile intişari islâm bundan sonra olmuştur. Bununla beraber « ﴿وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِىَ الْحَيَوَانُ﴾ . ﴿وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾ . ﴿وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ﴾ » olduğu için asıl rıza, hayatı

uhreviyyede olacağından va'd-ü atanın asıl ehemmiyyeti de ondadır. İbni Ebî Hâtimin Hasenden tahricinde « هِیَ الشَّفَاعَةُ » demiştir. İbni Münzir ve İbni Merdûye ve Ebu Nüaym Hılyede Harb ibni Şüreyh tarikıyle rivayet etmişlerdir: Demiş ki: Ebu Ca'fer Muhammed ibni Alî ibni Hüseyin «Alâ ceddihim ve aleyhimüssalâtü vesselâm» Hazretlerine ne dersin? Dedim: Ehli Irakın bahsettikleri şefaat hak mıdır? İyvallah, dedi: Muhammed ibni Hanefiyye, Alî keremallahü vecheden bana tahdis eyledi ki: Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: Ben ümmetime şefaat edeceğim ta rabbim bana râzıy oldun mu ya Muhammed diye nida edinciye kadar, o vakıt evet ya rabbi râzıy oldum diyeceğim. Sonra bana teveccüh edip şöyle dedi: Ey Iraklılar: Siz kitabullahda en ümidli âyet « قُلْ یَا عِبَادِیَ الَّذِینَ اَسْرَفُوا عَلٰی اَنْفُسِهِمْ لَاتَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعًا » dersiniz. Evet, biz öyle deriz, dedim, fakat, dedi: Biz ehli beyt de hep deriz ki: Kitabullahda en ümidli âyet « وَلَسَوْفَ یُعْطِیكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰی » dır ve o şefaattir, dedi. İbni Cerîrin İbni Abbastan tahricinde: Bu âyette demiştir ki: Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem Hazretlerinin rızasından birisi de

ehli beytinden birisinin nâre girmemesidir. Hatîbin Telhîsi müteşabihte ondan diğer vechile rivayetinde ise onun rızası ümmetinin hepsinin Cennete girmesidir اهـ. Aleyhissalâtü vesselâmın ümmetine karşı büyük şefekatinin muktezası da budur. Çünkü o ümmetine harıys, mü'minlere rauf-u rahîmdir. Âlûsîde dürrı mensûrdan naklen mezkûr olduğu üzere Müslim, İbni Ömer Hazretlerinden şöyle tahric eylemiştir ki Resûli ekrem sallâllahü aleyhi vesellem İbrahim aleyhisselâm hakkındaki «فَمَنْ تَبِعَنِى فَاِنَّهُ مِنِّىۚ» bana uyan bendendir, kavlini, Isâ aleyhisselâm hakkındaki «اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَۚ الخ» sen onlara azâb edersen kullarındır ilh... kavlini okudu. İki elini kaldırdı da «اَللّٰهُمَّ اُمَّتِى اُمَّتِى» dedi ve ağladı. Allah teâlâ da ya Cibril, git Muhammede söyle: Biz seni ümmetin hakkında irza edeceğiz ve seni

Sh:»5895

utandırmıyacağız اهـ. Bu güzel va'd-ü tebşiri dinlerken şunu da unutmamak lâzım gelir ki Peygamberin rızası Allahın rızasındadır. Allahın rızası olmıyan bir hususa Peygamberin razı olması farz olunamaz. Yoksa Peygamber Allahın merzîsi olmamış olur. Allahın izni olmayınca da kimsenin şefaat etmesine ihtimal yoktur. «مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖۚ الخ» Allah ise küfre razı

olmaz. «

﴿وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ ۚ﴾ . ﴿وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ ۟ اُولٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ۙ﴾ » Peygamberin ümmeti hakkında rızası ve şefaati de iyman ve ittiba' ile mütenasibdir. « شَفَاعَتِى لِاَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ اُمَّتِى » hadîsi de kebâire teşvîk için değil, «ümmetî» izafetiyle iyman ve ittiba' nisbetinin kıymetini tesbit içindir. Bu kebâirde küfür dahil değildir. Gerçi atâi Muhammedînin menafi'inden Dünyada ehli küfrün dahi istifade ettiğinde şübhe yoksa da bu istifade iymana ıktiran etmedikçe Dünyada kalır. Âhıret için husran ve azâbı azîm olur.

Buna karşı «madem ki Allah Peygambere râzıy oluncaya kadar ata buyuracağını va'd eylemiştir. Bu va'di alan Peygamber, mü'min ve kâfir umumiyyetle herkes hakkında bir afvi umumî i'lânını istemeli ve Cehennemi bütün bütün kapattırmadan râzıy olmamalıydı. Halka şefekat ve semahati Muhammediyye bunu ıktiza eder idi» demeğe kadar gitmemeli, bu suretle küfrü, zulmü, şirk-ü seyyiatı, fisk-u ısyanı tervîc, adaleti ilâhiyyeyi ta'tıyl, hürriyyeti, merhamet ve şefakati sûi isti'mal ile mehasini mesavîye feda etmeği, beşeriyyet ve halk namına hayır sanmamalı, Allah rızasını ehli şerre tevcih ile Âhıret safasını Dünya gibi

bulundırmamalıdır. Bunlara ne Allah razı olur ne kul. Allah kullarının hisabına küfre, füsuk-u isyana râzıy

olmadığı halde Peygamber de onun hılâfına bir izin ve rıza farz etmek onu makamı rızadan ıskata

kalkışmak olur. «

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّاۖ لَايَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا » mucebince hak ve savab söylemiyenlerin huzuri Rahmanda

tekellüme hakk-u salâhiyyetleri yoktur. Bununla beraber

Sh:»5896

«

قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَاتَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًاۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ «

âyeti mümkin olan afvi umuminin en genişi i'lân etmiştir. Şübhe yok ki cemîi zünub küfür ve şirke dahi

şamildir. Fakat gaflet etmemek iycab eder ki bu afvi umumî âyeti arkasındaki «

وَاَنِيبُوٓا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا » hıtabiyle inâbe ve islâma, ya'ni Allaha rücu' ve dehaletle

iyman ve inkıyada da'vet içindir. Geçmişteki günahlar büyüklüğünden dolayı asla afv-ü mağfiret olunmaz

zanniyle ye'se düşenlerin inâbe ve islâm ile mağfirete irebileceklerini, ya'ni « اَلاِسْلَامُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ = islâm mâ kablini keser atar» yeni doğmuş gibi pâk eder olduğunu i'lân ederek iyman ve islâma ve zünubdan tevbeye teşvîktir. Yoksa zünub ve measîye teşvîk için değildir. Allah ve Peygamber tanımayan, rahmet ve mağfireti ilâhiyye ile alâkadar olmıyan, azâbı görünciye kadar onları taleb yolunda bir tevbe ve iltica hatvesi atmıyan musırr küfr-ü ınad erbabı azgınların o afvi umumîden ne hissası olabilir ki Peygamber onu istesin, Allahın onlar için hazırladığı ve onların kendi elleriyle, kesbleriyle körükledikleri Cehennem ateşinin söndürülmesine Allah ve Peygamber razı olsun!...

Bunlar hakkında evvelki Sûrede « ﴿وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰىۙ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰىۙ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْعُسْرٰىؕ﴾ ﴿فَاَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظّٰىۚ لَايَصْلٰيهَآ اِلَّا الْاَشْقَىۙ اَلَّذِىْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰىؕ﴾ » buyurulmuştur. Bu Sûrede de « خَيْرٌ لَكَ » ıhtısası ile onlardan ihtiraza işaret olunmuştur. « فَمَنْ تَبِعَنِىْ فَاِنَّهٗ مِنِّىْۚ » medlûlünce Peygambere ittiba' eden de ondandır.

Hulâsa bu hayriyyette, bu atai Muhammedîde ümmete şefaat kazıyyesi pek mühim bir asıldır. Bundan ümmetin hissası da ittiba' ile mütenasibdir. Maamafih lâfzın umumuna nazaran atânın şefaate münhasır olması da lâzım gelmez. Onun için Ebuhayyanın tasrih ettiği vechile demişlerdir ki evlâ olan Dünyevî

atıyyelere de türlü envaiyle uhrevî atıyyelere de umumudur ve elbette uhravî atıyyeler Dünyevî atıyyelerden çok büyüktür.

Resûlullah için dâima sonrası evvelinden daha hayırlı

Sh:»5897

olduğu kazıyyesine ıtminanı takrir için daha evvelinden meşhûd olan niamı celile ile istişhad olunmak üzere bu Sûrenin nüzulünden evvel de sonunun önünden hayırlı olageldiği bir istikra tarzında ıhtar edilerek buyuruluyorki:

6. ﴿اَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَاٰوٰى﴾ ilh... -Allah teâlânın esmai husnâsından birisi de «vâcid» ismi şerîfidir ki vücud, vicdan, vecid (vavın harekâtı selâsesiyle) masdarlarının fâ'ilidir. Bunun asıl meşhur ma'nası varlık ve buluş ve zenginliktir. Allah teâlâ vücudun da, vicdanın da, ılmin de, vücdün, zenginliğin, kudretin de sahibi ve fâ'ili ma'nasına vâciddir. Allah teâlâya mevcud ıtlakının cevazında Müteahhırîn ittifak etmişlerse de mevcud ismi mef'ul olup yoğiken vücud verilmiş şeyler de, ya'ni vücudı

hâdiste kullanıldığı için mütekaddimînde Allaha mevcud ıtlakından çekinenler olmuştur. Menkul olan esmai husnâda da mevcud ismi varid olmayıp vâcid ve Hak isimleri varid olmuştur. Vâcid ile mevcud tekabülünden en zâhir olan ma'na vacid, mevcudun fâ'ili, sahibi vücud veya fâ'ili vücud, ya'ni mucid ma'nasına olmaktır, Lâkin « وَجَدَهُ » fi'li « اَوْجَدَهُ » ma'nasına mütearef olmadığından sülâsîden mevcud ismi mef'ulünü alâ-gayri kıyas olarak iycadın ismi mef'ulü makamında mülâhaza etmişler, buna göre vâcidin de alâ gayri kıyas olsun mucid ma'nasında mülâhaza edilmesi ıktiza ederken bunu söylememişlerdir ve burada Allaha nisbet olunan « وَجَدَ ، يَجِدُ » fi'illerini de « عَلِمَ » ma'nasına tefsir etmişlerdir. Mahlûka nisbet olunan buluş ve vicdan, musadefe ve ef'ali kulûbdan ılim ma'nalarına gelir. Lâkin mahlûkun buluşu da bilişi de adem veya cehl ile mesbuktur. Allah teâlâ hakkında ise bu tesavvur olunamıyacağından mutlak ılm ile tefsir olunmak lâzım geleceğini söylemişlerdir. Buna göre ma'na: Seni bir yetîm bilip yâhud yetîm iken bilip de barındırmadı mı? Demek olur. Lûgaten « وَجَدَ » nin fâ'iline vâcid, mef'ulüne mevcud denilmek

Sh:»5898

sahih olur. Bu ıtibar ile « ﴿اَلَمْ يَجِدْكَ﴾ ، ﴿وَوَجَدَكَ﴾ » fi'illerinin fâ'ili olan Allah teâlâ

vâcid, mef'ulü ve muhatabı olan Hazreti Peygamber mevcud olmak lâzım geleceğine göre ma'na: Rabbin seni yetîm olarak mevcud edip de barındırmadı mı? Ya'ni yetîm edip de barındırmadı mı? İlh... mealinde olması yakışmaz değil ise de lisanda « وَجَدَ » fi'ilinin böyle iycad ma'nasına isti'mali kıyasî olmadığından dolayı müfessirîn bu ciheti kale almamış, «bulmak» ma'nasından istiâre olarak bir mef'ule müteaddî doğrudan doğru iki mef'ule müteaddî ef'ali kulubdan ılim ma'nasına olmasını muvafık bulmuşlardır. İstiâre olması bulmak dediğimiz musadefe ma'nasiyle vicdan, adem veya teharrî ile sebkı ıktıza ettiğinden dolayı Allah teâlâ hakkında mümteni' olmasından fakat Allaha nisbet olunan buluş vücd, ibtidâen iycat ve tekvin ma'nasına olabileceği gibi ıstıfa ma'nasına da olabilir. Burada fikrimizce bunun en muvafıkı bu fiillerin ıstıfa ma'nasına olmasıdır. Zira bir çok mevcudlar arasından birisini ıstıfa edip seçmek, kıymetli bir şey arayıp bulmak ma'nasına teşbih ve temsil suretiyle ifad edilmekte ehemmiyyeti iş'ar eden bir belâgat nüktesi vardır. Bu üç âyetten her birinde de böyle müterakkî bir ıstıfa ma'nası vardır. Netekim bu ıstıfa ma'nasına yetîm lafzında bedî' bir işâret bulunduğunu ıhtar etmişlerdir. Zira asıl yetîm, küçükken babadan öksüz kalan demek olup bunda tek başına yalnız kalmış olmak ma'nası vardır. Onun için tek ve nazîrsiz veya pek nâdir bulunur kıymetli şeye de yetîm denilir. Misli yok gayet kıymetli inciye «dürri yetîm» denilmesi de bundandır. Siyerde ma'lûm olduğu üzere Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem babası Abdullah ibni Abdilmuttalibden yetîm olarak Dünyaya gelmişti, dedesi Hazreti Abdülmuttalib müşarün ileyh oğlu

Abdullahı hurma almak için Yesribe göndermişti, o orada vefat etmişti, o sırada Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem henüz rahimi mâderde altı aylık

Sh:»5899

cenîn idi. Binaenaleyh doğarken yetîm olarak doğmuştu. Anası Hazreti Âmine ile beraber dedesi Abdülmuttalibin yanında idi, sonra altı yaşında iken validesi de vefat etti, daha sonra da sekiz yaşında iken dedesi Abdülmuttalib vefat etti, o vakıt da onun vasıyyeti ile amcası Hazreti Ebî Talib vasîsi olarak tekeffül edip yanına aldı, güzel baktı ve çocukluğunda da kendisinde diğer çocuklarda görülmiyen fevkal'adelikler görüldüğü cihetle ona çok i'tina etti. Merviydir ki Ebu Talib bir gün biraderi Abbasa; birader, dedi: Sana Muhammedden gördüğümü haber vereyim mi? Evet. dedi. Ben, dedi: Onu kendime zamm ettim, gece ve gündüz bir saat ondan ayrılmaz oldum, onu kimseye emniyyet edemiyordum. Hattâ kendi döşeğimde uyutuyordum, bir gece soyunup benimle beraber uyumasını emrettim, baktım ki yüzünde bir hoşnudsuzluk gördüm, bana muhalefet etmesini de hoşlanmadı, amcacığım! Yüzünü benden çevir de soyunayım, çünkü ben cesedime bakmanı sevmem, dedi, sözüne teaccüb ettim, gözümü çevirdim, döşeğe girdi, ben de girdim, baktım ki aramızda bir sevb var, vallahi ben onu döşeğime koymamıştım, o gayet yumşak miske

batırılmış gibi hoş kokulu idi, cesedine bakayım diye cehdettim bir şey göremedim, çok vakıt da ben onu döşeğimden kaybederdim, aramağa kalkardım, kalktımmı ha amca ben burdayım derdi, dönerdim ve çok vakıt ondan teaccüb ettiğim bir kelâm işidirdim, bu da geceden biraz geçince olurdu. Bizler yemekle içmekte besmele çekmez, hamd etmezdik, o ise yemeğin evvelinde « بِسْمِ اللّٰهِ اْلاَحَدِ » derdi, yemekten fariğ olunca da « اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ » derdi ben ondan teaccüb ederdim, ben ondan ne bir yalan, ne bir gülmek, ne de bir cahillik görmedim. Çocuklar oynarlarken de onlarla beraber durmazdı, ömrüme kasem olsun ki bu, büyük bir feyzdan bir nişanedir.

فى المهد يعرب عن سعادة جده اثر النجابة ساطع البرهان

Sh:»5900

İYVA, bir şeyi diğerine zammetmek, irca' eylemek ma'nasından bir yurda, bir me'vaya kondurup barındırmak demektir. Cenabıallah Hazreti Peygamberi ibtida babadan yetîm olarak vücuda getirmiş iken güzel bir surette barındırmış, sonra anadan, sonra dededen yetîm etmiş yine barındırmış, bu suretle

peyderpey sonunu önünden daha hayırlı yapmak üzere terbiye ve ıstıfa buyurmuş, hiç bir zaman terk edip de bırakmamıştır ve demişlerdir ki, burada bedî' tefsirlerden olmak üzere « يَتِيمًا » kavlinde dürri yetîm ma'nasına da işaret vardır: Şöyle demek olur: Seni halk içinde nazîrsiz, sadefi imkânda misilsiz olarak ıstıfa edip de kalbini kendisine irca' ile hıfz-u himayesinde barındırmadı mı? Şübhesiz ki barındırdı değil mi? 7. ﴿وَوَجَدَكَ ضَآلًّا﴾ -Evvelki cümlenin hasılına ma'tuftur. Zîra nefye dâhil olan istifhamı inkârî menfîyi inkâr ile müsbeti takrir olduğundan bunlar da onun hasılına atf ile istifhamı takrirî suretinde ifade olunmuştur. «lem» ile menfî olan « يَجِدْ » muzarıına atfolarak onun hukmünde dahil olması da caizdir ki « اَمَّا يَجِدْكَ يَتِيمًا فَاٰوٰى وَوَجَدَكَ ضَآلًّا فَهَدٰى » demek olur.

DÂLL, ma'lûm ki yitik, yol hususunda mütehayyir, yâhud yanlış yola giden sapık ma'nalarına gelir. « مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى » buyurulmuş olan Resûlullah hiç bir zaman akl-ü dînde sapık ma'nasına dâll olmamıştır. Muvahhid yetişmiş, hiç bir puta secde etmemiş, Allahdan başka ilâh tanımamış, ahlâkı temiz, hiç bir fâhişe irtikâb etmemişti, her hususta emîn tanınmıştı. Binaenaleyh dalâli şirk, amelde dalâli hevâ onun zati kerîminden baîd idi. Allah teâlâ onu bidayetinden ıtibaren o gibi sapıklıklardan münezzeh kılmıştı, nazarı sahih bahşetmişti. Bununla beraber nübüvvetten evvelki akl-ü dirayetiy nübüvvetten sonraki ılm-ü hidayeti arasında da büyük bir fark vardı ki bu fark sabavet ile bülûğ

arasındaki

Sh:»5901

farktan daha büyüktü. Aleyhissalâtü vesselâm nübüvvetinden evvel de kavmının, Arab müşriklerinin dînindeki fesadı görmüştü, karşısında bulunan Yehûdîlik ve Nasrâniyyet iki dînin çığırından çıkmış olduğunu da sezmişti. Fakat sülûk edilmesi lâzım gelen ve mücerred akıl ile idrâk ve ihatası kabil olmıyan Hak dîn ve şeriatinin ne olması lâzım geleceğini ve Dünyayı sarmış olan buhran içinden nasıl çıkılıp da Hakka irileceğini ta'yinine mütehayyir idi. Kitab okumasını bilmez, cihana ruh neşredecek olan iyman ve islâmın erkânı tafsîliyyesinden « ﴿وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه لَمِنَ الْغَافِلِينَ﴾. ﴿وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ﴾. ﴿مَا كُنْتَ تَدْرِى مَاالْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ﴾ » buyurulduğu üzere gafil idi. İşte burada « ﴿وَوَجَدَكَ ضَآلًّا﴾ » buyurulması bu suretle nübüvvetten evvel ve sabavet sıralarındaki gaflet ve tehayyür hâline işarettir. Ya'ni sen, nübüvvetten önce akılların yol bulamadığı hakayık ve şerayi'den gafil ve yol arıyan bir yitik hâlinde mütehayyir iken rabbın seni bulup ıstıfa edip de ﴿فَهَدٰى﴾ hidâyet

buyurmadı mı?- Verdiği vahiy, indirdiği kitab ile bilmediklerini bildirerek doğru yolu göstermedi mi 8.

﴿وَوَجَدَكَ عَآئِلاً فَاَغْنٰى﴾ ve seni âil iken bulup ıstıfa edip de iğna etmedi mi?-

ÂİL, ayle, ya'ni fakr-u ihtiyac sahibi yoksul, bir de çok ıyal sahibi, ya'ni kendisine muhtac olan ailesi yoksulları çok, çok yoksullu ma'nalarına gelir. Burada iki ma'na ile de tefsir vârid olmuştur,

BİRİNCİSİ, sen serveti yok bir yoksul iken yine seni ıstıfa edip ganiy kılmadı mı? Demektir. Resûlullahe pederinden bir nâka ile bir cariyeden başka mîras kalmamıştı, sonra Allah teâlâ onu ibtida Şama yaptığı ticaret seferinden husule gelen bereketli kâr ile, Hazreti Hadiceyi tezevvücünden sonra da bütün servetini hibe etmesiyle iğna etmiş, daha sonra Hazreti Ebî Bekir de malının hepsini

Allah için Resûlullahe getirmiş, ıyaline ne bıraktın buyurduğunda Allah ve Resûlünü demişti, daha sonra da Allah teâlânın ihsan buyurduğu fütûhat ve ganâim ile gına hasıl olmuştu. Lâkin bu fütûhat, Medîneye hicretten sonra olduğu için bu Sûrenin nüzulü sırasında değil «

﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى﴾ mazmununca ileride mev'ud olan ataya

miyanındadır.

İKİNCİSİ, sen yoksullu idin, bir çok ıyalin, muhtac ashabın var idi, senin yüzünden, ılm-ü irşadından feyz bekliyorlardı, Allah seninle onları igna etti, hidayete irdirdi demek olur. Lâkin zâhir olan evvelkisidir. Bunların makabline rabtıyle ma'nâ, şu olmuş oluyor: Görülüyor ki bunların hepsinde sonu evvelinden hayırlı olmuştur. İşte böyle senin için bundan sonra da her hâlin sonu evvelinden daha hayırlıdır. Şimdi buna şu üç netice terettüb eder:

9. ﴿فَأَمَّا﴾ o halde amma -ya'ni hal böyle olunca sen de rabbının bu mevcud ve mev'ud âtâ ve ni'metlerinin şükrânesi olmak üzere ﴿الْيَتِيمَ﴾ yetîme- herhangi bir yetîme ﴿فَلَا تَقْهَرْ﴾ sakın kahretme -zaıyf sayıp da hor bakma ki hakkını zayi' etmiyesin. Çünkü yetîmliği tattın ve hakkındaki lûtfi ilâhîyi gördün. Ragıbın Müfredatında kahr, galebe ve tezlil ikisidir, her birinde de kullanılır . Şu halde ikisi de menhîdir. Yetîmi zaıyf saymamalı ve zelîl etmemeli, şanına, hukukuna riâyet ve i'tina eylemelidir. Râzîde mezkûr olduğu üzere bu âyet Hazreti Peygamber Hazreti Hadicenin çocuğuna bağırdığı zaman nâzil olmuştur. Bir sayhadan veya bir yüz ekşitmeden dolayı «amma kahretme» diye ıtab buyurulunca tezlîl edilir malı veya hakkı yenilirse nasıl olur? İbni Mes'ud radıyallahü anhten Resûlullahe merfuan: Her kim bir

yetîmin başını

Sh:»5903

silerse elinin geçtiği her kıla mukabil ona Kıyamet günü bir nur olur. Hazreti Ömer radıyallahü anhten kezalik merfuan: Yetîm ağladığı zaman onun ağlamasından Arşürrahman ihtizaz eder, Allah teâlâ Melâikesine buyurur ki: Ey Melâikem, şu babası toprakta gaybedilmiş olan yetîmi ağlatan kimdir? Melâike, sen a'lemsin yaram, derler, Allah teâlâ da buyurur ki: Şâhid olunuz, her kim bunu susturur hoşnud ederse ben de onu Kıyamet günü hoşnud etmeyi teahhüd ediyorum. Bundan dolayı Hazreti Ömer bir yetîm gördüğü zaman yaşını siler ve ona bir şey verirdi diye merviydir. Fakat keyfiyyeti meshi, nasıl sildiği hakkında sahih bir şey vârid olmamıştır. Bir hadîsi şerifte de Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem « اَنَـا وَ كَـافِلُ الْيَتِيمِ كَهَـاتَيْنِ اِذَا اتَّقَى اللّٰهُ عَزَّ وَ جَلَّ = Ben ve yetîme tekeffül eden şu ikisi gibiyiz, Allah azze ve celleden korkarsa» buyurmuş ve şehadet parmağıyle orta parmağını göstermiştir. Daha bunun gibi bir çok haberler vardır.

10. ﴿وَاَمَّا السَّآئِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ ve amma sâili sakın nehr etme -İsteyeni yâhud soranı

azarlama, ya'ni âzarlıyarak koğmada lûtf et: Hâcetini bitir, yâhut yumuşak dille reddet. Müfessirînden bir takımları, sâilden murad Dünyaya dair bir şey istiyen dilencidir demişler « وَفِى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُومِ » âyetinde de buna bir delâlet vardır. « لِلسَّائِلِ حَقٌّ وَ اِنْ جَاءَ عَلَى الْفَرَسِ = sâil at üzerinde gelse bile bir hakkı vardır» diye bir hadîs de şayi' olmuştur. Âlûsînin beyanına göre imam Ahmed buna aslı yoktur demiş, fakat Ebu Davud buna Hazreti Hüseyn ibni Ali «radiyallahü anhüma» dan mevkufen rivayet edip sükût eylemiş, Irakî senedi ceyyiddir demiş, ona tabi' olanlar da olmuş, İbni Abdilberr, kavî değildir demiş, çokları imamı Ahmedin kavline i'timad etmişlerdir. Hazreti Aişeden ve gayrisinden de « لَوْ صَدَقَ السَّائِلُ مَا اَفْلَحَ مَنْ رَدَّ » sâil sadık olsa reddeden felâh bulmazdı diye rivayet edilmiş, ibni medînî bunun da aslı yoktur demiş. Maamafih

Sh:»5904

taberânî Kebîrde Ebu ümameden merfuan ona yakın olan şu hadîsi rivayet eylemiştir. « لَوْلَا اَنَّ الْمَسَاكِينَ يَكْذِبُونَ مَا اَفْلَحَ مَنْ رَدَّهُمْ » eğer miskînler yalan söylemeselerdi onları reddeden felâh bulmazdı. Buna ilişene vakıf olmadım. Bununla beraber demişlerdir

ki sâili azarlamanın menhî olması suâlde ilhah etmediği surettedir. Eğer ilhah eder de reddi leyyin, fâide vermezse o vakıt zecirde beis yoktur اهـ. Zîra « لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا » medhi, ilhanın mezmum olduğunu ifade eder. Mezmum olan da ta'zire değer. Ebüdderda, Hasen, Süfyan ve daha bir takımları da burada sâilden murad mal sâili değil, ılim ve dîn sâili, soran demek olduğuna kail olmuşlardır ve denilmiştir ki evvelki kavle görede bu biddelâle evleviyyetle sabit olur. Çünkü mal dilencisine istediğini vermeğe gücü yeten kimse reddi leyyin ile redd edip de bir şey vermediği takdirde vaîd varid olmamıştır. Halbu ki ılmi suâl eden kimseye ılmi olan bir kimsenin cevab vermemesi öyle değildir. Hadîsde: « مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ اُلْجِمَ بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ = bir ılimden suâl olunup da onu ketmeden kimse ateşten bir gem ile gemlenir» diye vârid olmuştur اهـ. Bu kavli daha zâhir görenler olmuştur. Fakat mutlak sâil lâfzı dilenci ma'nasında asl olmakla beraber dileyen veya dilenen veya hangi suretle olursa olsun isteyen veya soran mutlâka talib ma'nasına da muhtemildir. Müteallakına, makamına göre fark edilir. Kamusun beyanına göre suâl, mes'ele asıl dilenmek ma'nasına mevzu'dur. Mutlak taleb, istemek ve sormak ma'nasına da mütearefitir. Besâirin tafsîline göre sûal maddesi bir şeyi taleb ve istid'a eylemektir ki bir kimseden bilmeği yâhud bilmeğe müeddî olan şeyi yâhud mal veya male müeddî olan bir şeyi isteyip dilemek, ya'ni sormak veya dilenmek suretiyle istemektir. Ma'nayı evvelin cevabı lisan iledir. Sorulan şey ne ise dil ile cevab verilir. El bunda lisanın halefidir. Söyleneceği

yazı veya işaret ile eba eder. Ma'nayı sânînin cevabı ise el ile olur, matlûbunu verir. Bunda lisan, elin halefidir. Va'deder yâhud hayır diye reddeder. Sormak ma'nasında ikinci mef'ule ba'zan binefsihî ba'zan da harfi cerr ile teaddî eder. « سَأَلَهُ كَذَا وَ عَنْ كَذَا وَ بكذا » derler. « عن » ile teaddîsi ekserdir. Dilenmek ma'nasında da binefsihi yâhud « من » ile teaddî eder. « ﴿وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا﴾ . ﴿وَسْئَلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهٖ﴾ » gibi.

Hulâsa, aslı dilenmek ma'nasında hakikat, sormak ma'nasında da sahih haber istemek münasebetiyle istiâre denilmiştir اهـ. Şu halde suâlde asil olan bir hâcet halinde istemek veya sormaktır. Sâilde dilence ma'nası esas ve dilencide zarurî hâcet mıkdarı bir şey istemek zâhir olduğu cihetle mutlak sâil denilince ikisine de muhtemil olarak gerek mal gerek ılm istiyen dilenci demek olur. İhtiyac halinde olmıyarak hakkını istemek veya emir yâhud imtihan yâhud iz'ac tarikıyle bir şey istemek veya sormak hakikatte suâl değildir. Mal suâli zelîlâne hâcetini istemek ma'nasına bir dilenmek olduğu gibi ılim suâli sormak da öğrenerek cehlini izâle etmek kasdıyle mütevazıâne bir istifsar suâli olmak gerektir. Burada ise mef'ul mezkûr

olmamakla beraber önce hem mal hem ılm ihtiyacları zikredilmiş bulunduğu için bu karîne ile sâil gerek male ve gerek ılme dair bir şey istiyen muhtac talib ma'nasına anlaşılmak ıktıza eder. Bu vechile iki kavlin ikisi de cem' edilmiş olur. İkinci kavlin asıl fâidesi, yüzsüz, cerrar, musır mal dilencilerini ihracdır. Çünkü öğrenmek maksadı olmıyarak soran buraya dahil olmamak lâzım gelir. Fakat ihtiyac ve kasd, umuri hafiyyedendir. Zâhiren herhangi bir suâl, bir ihtiyac ma'nası ifade ettiğinden sâile ilk suâlinde sui zann etmeğe hak yoktur. Suâlinde ilhah ve ısrarına göre sadık veya kâzib olduğuna istidlâl edilebilir. O halde herhangi bir sâil olursa olsun evvel emirde azarlanmamalı, istediği verilmezse bile koğulmamalı, incidilmememelidir. İlhah ve ısrarı takdirinde de anlaşılan haline

göre lâyıkıyle karşılanmalıdır. Muztar ve muhtaca kudret dahilinde mümkin olan muavenet farz mertebesine kadar varabilir. Mezmum olan bir suâl ise, derecesine göre münkerden nehyi ıktıza eder, o zaman azarlamak yaraşır, çünkü mü'mine eza da haramdır. Memduh bir suâl ise, azarlamak incitmek mutlâka menhu ve haram, kudreti olan için muvafık cevab tahdîsi ni'met olmak üzere vacib veyâ mendub olur. Ilim dilenmek umumiyyetle memduhtur. Bunda eza ve hurmetsizlik derecesine varmamak şartıyle ilhah ile

yalvarmak da müstahsendir. Mal dilenmek umumiyyetle mezmumdur. Ancak başka bir kesib çaresi bulamıyan muhtac için bir ruhsattır. Böylelere yardımı düşünmek ise kudreti olanlar için bir borçtur. Şu halde ihtiyacı olmadan dilenen mezmum dilenciler âzara lâyık olduklarından dolayı ikinci kavilde olduğu gibi bu nehiyde dahil olmamak lâzım gelirse de nefsi suâl, ihtiyac delîli olduğu için derhal hılâfına huküm doğru olmıyacağından herhangi bir sâili hılâfı sâbit olmadıkça azarlamak yetîme kahretmek gibi menhiydir.

11. ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ﴾ ve amma rabbının ni'metini -gerek mevcud ve gerek mev'ud olan ni'metini ﴿فَحَدِّثْ﴾ hemen tahdîs et- anlat da anlat. Sade lafını ederek ve gösteriş yaparak mağrurlanmak için değil, hakkını takdir, şükrünü iyfa etmek için eserini gösterecek, başkalarını da istifade ettirecek vechile kavlî veya fi'lî hadîs ile anlat. Bu üç âyet «fe'emma» daki «fa» ile mâkabline müterettib olmak ıtibariyle şunu ifade eder: Rabbının sana ata kıldığı gibi yetîme şefekat, sâile merhamet, Allahın muhtac kullarına maldan mal, ılimden ılim, va'dden va'd ile ata ve ihsan ederek sonunun önünden, Âhıretin Dünyadan daha hayırlı olduğunu duyur. Böyle tahdîsi ni'met ile rabbının büyüklüğünü âleme tanıt.

Sh:»5907

İHTAR - Bu Vedduha Sûresinin hâtimesinde ve sonra Kur'anın âhirine kadar her sûrenin hâtimesinde tekbîr sünnettir. Resûlullahdan merviy ve teâmüldür. Kıraeti seb'a eimmesinden İbni kesîr tarikıyle rivayet edilmiştir. Râvîsi Ebu Haseni bezzî demiştir ki: Ikrime ibni Süleymana okudum, dedi ki: İsmail ibni Abdillah ibni Kostartine okudum. Vedduhaya geldiğimde şöyle dedi: Hatmedinciye kadar her Sûrenin hâtimesinde tekbir al, çünkü ben Abdullah ibni Kesîre okudum. Vedduhaya geldiğimde hatımedinceye kadar tekbir al dedi ve Abdullah ibni Kesûr bana haber verdiki Mücahidden okumuş, o bunu emretmiş ve haber vermiş ki İbni Abbas radıyallahü anhüma ona bunu emretmiş ve haber vermiş ki Übeyy ibni Kâ'b radıyallahü anh ona bunu emretmiş ve haber vermiş ki Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem ona bunu emretmiş اهـ. Bunun sahih kaydiyle Hâkim ve İbni Merdûye ve Şuabda Beyhekî ve kıraet kitabları tahric ve nakl eylemişlerdir. Nisaburî Garaibülkuran tefsirinde bu rivayeti kayd ettikten sonra da demiştir ki: İmamı Şafiîden de Vedduhanın hâtimesinde Kur'anın âhirine kadar tekbiri sünnet gördüğünü bize rivayet etmiştir. Kunbülden de böyle rivayet olunmuştur. Bunda sebeb, zikrolunduğu üzere vahiy gecirgeyip de bu Sûre nâzil olunca Resûlullah sallâllahü aleyhi vesellem bunu tasdikan «Allahü ekber» demiştir اهـ. Kıraetten Zübdetül'ırfanda şöyle tenbih eder. Ma'lûmunuz olsun ki Vedduhanın hâtimesinde ve ondan sonra Kur'anın

âhirine kadar her Sûrenin hâtimesinde tekbir sünnettir. Resûlullahın fi'linden sâbittir. Binaenaleyh her Sûrenin âhirinde «Allahü ekber» deyiniz. «قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ» i hatmettiğinizde de tekbir alınız, sonra Fatihatülkitabî ve Bekarenin evvelini müflihuna kadar okuyunuz. Sonra hatim duâsı ediniz, buna «halli mürtehil» denilir. Bunların hepsinde hadîsler vardır. Meşhurdur. Bununla beraber hâmişinde de şu tenbihi yapar. Şu da ma'lûm olsun ki tekbir

Sh:»5908

kurradan hiç birisince lâzım değildir. Çünkü Kur'andan değildir. Ebülfethi fârisî demiştir ki: Her hatm eden için onu yapmak lâbüddür demeyiz. Lâkin her kim yaparsa güzeldir, cemîldir, her kim de yapmazsa ona harec yoktur, o sünnettir, çünkü Bezzînin Şâfiîden nakli şöyledir: Bana dedi ki: Tekbiri terk edersen Resûlullahın sünnetlerinden birisini terk etmiş olursun, İbni Abbas da Ubeyden rivayet etmiştir: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem «قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ» i okuduğunda Fatihayı da «مُفْلِحُونَ» a kadar okudu, «اهـ كذا فى سراج القارى». Nîsaburînin dahi tasrih ettiği vechile tekbirin lâfzında ba'zıları yalnız «Allahü ekber» ile iktifa eder. Diğerleri tehlîl ile beraber «وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ» der «لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ» diye tahmîdi zamm eden

de vardır.

Vahyin inkıtaı tehlükesi gibi bir keder sırasında bir duha parıltısiyle gelen ve hüzün gecesini sükûna irdirerek rabbinin devamı ınayeti ile Âhıretin olâdan daha hayırlı olduğunu ve ilerideki atanın büyüklüğiyle gayei rızaya irileceğini tebşir eden ve hayatı Muhammedînin evveliyle âhirini mukayese ederek binnetice yetîme şefekat ve maddî ve ma'nevî muhtaclara merhamet hislerini uyandırarak nihayetinde tam bir iyman ve inşirah ile tâhdisi ni'mete şitab ederek «Allahü ekber» diye bir tekbir almanın ne güzel bir imtisal, ne hoş bir i'lânı inşirah, ne büyük bir hissi şükrân ifade ettiğini ve bu hissi şükranın ilâ nihaye yenilene yenilene devam etmesi de nasıl arzuya şayan bulunduğunu duymamak kabil değildir. Fakat bu tekbirin bu Sûreler âhirinde Kur'andan bir cüz olduğu zannı verilmemek ve farz olarak değil de o zevk ve ma'nayı duyanların duygularına müfevvaz bulunduğu anlatılmak için kıraetlerde tevâtür ile nakledilmemiş ve terki caiz olmak üzere Resûlullahın fi'li ve bir tarik ile emri olmak üzere hususî surette rivayet edilmiştir. Ki bunun hasılı mendub ve müstehabb olarak teamül olmuş bulunmasıdır.

Elyevm teamül de böyledir. Ekseriya Allahü ekber denilir, çok vakıt da « اللّٰهُ أَكْبَرُ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ » denilir. Bu bahsın tafsîli için Cezerînin Neşri kebîrine muracaat oluna.

Şimdi hüzünleri açan bu ferah ve inşirah üzerine artık Dünyada hiç bir zahmet ve zorluk kalmadı zanniyle atâlete düşülmemek, ancak her zorluğun yanında kolaylıklar bulunduğunu bilerek tahdîsi ni'met için daha ziyade çalışmak, hem yalnız ni'meti görmekle kalmayıp zati mün'ıme nasbı nazar etmek ve bütün rağbetini ona tevcih ederek ona doğru gitmek için çalışmak lüzumu anlatılmak üzere de bu Sûreyi bervechi âtî İnşirah Sûresi ta'kıyb etmiştir.